

kognitivna struktura impliciranja predstavlja problem kojeg inferencijalizam sebi prisvaja.

U završnom, petom poglavlju, naslovljenom »Rekognitivna praksa identifikacije reprezentacije smisla«, Šljivo pokušava orijentirati inferencijalizam u odnosu na slične teorije, te se tako u raspravi tematiziraju Karl-Otto Apel, Hans-Georg Gadamer, Jürgen Habermas, Richard Rorty i Hilary Putnam. Navedeni mislioci autoru služe za ukazivanja na jedan trend koji slijedi i inferencijalizam, a to je holistički pristup analizi jezika kao dinamične manifestacije intersubjektivnosti. Inferencijalizam, kao nova teorija, koja ipak počiva na nekim već utemeljenim pretpostavkama, zaista treba razgraničiti sa sličnim misaonim pravcima ako želi dokazati samostalnost i jedinstvenost koju obećava kroz problematiku koju nagoviješta. Međutim, rasprava je o navedenim autorima sažeta, pa ovo poglavlje ne uspijeva izvršiti taj zadatak. Iako peto poglavlje služi kao jedan orijentir, potrebna je puno šira analiza kojom bi se raščistio položaj inferencijalizma u odnosu na slične teorije. Takav je zadatak jednako nužan koliko i zahtjevan, a ujedno potvrđuje utisak da Brandomova teorija inferencijalizma obećava mnoge smjerove za istraživanje.

Naposljetku, supsumirajući etape svoje studije Brandomove teorije inferencijalizma, autor se knjige u zaključku vraća svojoj početnoj tvrdnji, a to je da inferencijalizam može i treba biti dio analitičke *epistemologije*. Jasno je da teorija inferencijalizma teži buhvatnosti koja se danas rijetko može pronaći u jednoj teoriji ili konceptu, dok je sâm takav pristup ono što današnji filozofi često izbjegavaju. Pa ipak, inferencijalizam ne polazi od nule. Brandom, primjerice, svoju teoriju sistematično izgrađuje na radu prethodnika te zapravo, moglo bi se reći, inferencijski proširuje implikacije sadržane u njihovim tvrdnjama. U takvoj naravi inferencijalizma leži i jedna »čistina«, koja predstavlja rezultat (još) neostvarenih ciljeva ove teorije, a koji naviještaju buduće smjerove istraživanja. To je zapravo iščekivanje da se u budućim istraživanjima, Kenana Šljive ili drugih simpatizera inferencijalističke teorije, upusti u jednu analizu kojom bi se elaborirao i razračunao odnos inferencijalizma spram drugih sličnih teorija, pa čak i epistemologije, čija je normativnost u zadnjih nekoliko desetljeća kritizirana i dovedena u pitanje. Međutim, ova opservacija zapravo nije ukazivanje na nedostatke same knjige koja, po mom sudu, uspijeva u svome naumu, a to je pokazati da je inferencijalizam jedna ozbiljna i izazovna teorija koja kroči i na problemsko polje epistemologije – ono je tek izraz priželjkivanja da se ta teorija u svom sazrijevanju suoči s već samostalnim pozicijama šarolikog filozofskog svijeta.

Mislav Uzunić

Tomislav Krznar (ur.)

Filozofija i stvaralaštvo

Hrvatsko filozofsko društvo –
Učiteljski fakultet Sveučilišta u
Zagrebu, Zagreb 2021.

U prosincu 2018. godine održan je Godišnji simpozij Hrvatskog filozofskog društva pod naslovom »Filozofija i stvaralaštvo«. Osim osobitosti same teme u pogledu buhvata cjelokupne ljudske djelotvornosti koja se sabire u ideji svijeta kao višestrukog izrazu moći stvaralaštva, od velikog je značaja i to da je suorganizator skupa bio i Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Ovom je suradnjom potvrđena snažna veza između onog promišljajnog i kritičkog, te odgojno-obrazovnog ili oblikovnog u samome stvaralaštvu, odnosno mogućnosti koja kroz čovjeka objedinjuje znanje istine onoga što jest i djelovanje prema onoj odabranoj istini koja treba biti. Komplementarnost filozofije i učiteljstva moguće je razabrati te ponovno osvijestiti uzme li se u obzir da glagol »obrazovati« ima za značenje i »oblikovati«, a da je pojam »oblik« prijevod grčkoga pojma *εἶδος*, s kojim porijeklo i značenje dijeli pojam »ideja«, koji je jedan od ključnih, ako ne i središnjih filozofijskih pojmova. Uspješnost suradnje dviju institucija, potvrđena u šezdesetak održanih izlaganja iz različitih disciplinarnih pristupa temi, nije završila sa znanstvenim skupom, već se ponovno manifestirala 2021. godine u sunakladništvu zbornika *Filozofija i stvaralaštvo*, urednik kojega je Tomislav Krznar, a koji u proširenom formatu objedinjuje dio rasprava održanih na istoimenom simpoziju. Zbornik donosi 22 pisana rada, od kojih je dvanaest radova, prije objave samoga zbornika, objavljeno u časopisima *Filozofska istraživanja* i *Metodički ogledi*. Sadržaj je zbornika tematski podijeljen u sedam poglavlja, a uz predgovor urednika Krznara, koji čitatelja smješta u kontekst tradicije, geneze i tematskih okvira zbornika, obimni radovi rasprostiru se na gotovo 500 stranica ovog interdisciplinarnog, transdisciplinarnog i pluriperspektivnog izdanja. Krznar u »Predgovoru«, objašnjavajući temu zbornika, daje naslutiti što sve radovi zbornika tematiziraju:

»Vežano uz temu, recimo uvodno da stvaralaštvo primarno razumijevamo kao djelotvornu snagu ljudskoga bića kojom čovjek proizvodi *svoj* svijet u području kulture, znanosti, umjetnosti, religije, tehnologije itd. Od početka svojeg postojanja, na svim lokalitetima i u svim vremenima čovjek stvara kulture i tehničke artefakte kojima oplemenjuje svoje životno okruženje. Istovremeno, ti artefakti svjedoče o sjaju nutrine onoga koji ih je proizveo, o strahovanjima i o nadama. U tom pogledu, fenomen

stvaralaštva iznimno je složeno područje otvoreno propitivanju u brojnim, znanstvenim, umjetničkim i kulturnim perspektivama.« (Str. 8.)

Prvo poglavlje, »Stvaralaštvo: filozofijsko ocrtavanje fenomena«, donosi četiri rada, koja nude uvide u fenomenalnost stvaralaštva. Čast sadržajnog otvaranja teme pripada članku Žarka Paića, pod naslovom »Metafizika i kibernetika: o tehnosferi ili od stvari mišljenja do stvari koja misli«. Potonji članak značajnije tematizira fenomen tehničke artikulacije jezika koja kroz tehnizaciju vodi k stupanju u tehnosferu, za koju je karakteristično odstupanje od »onto-teo-kozmo-antropologijskog ustrojstva filozofije«, odnosno od takvog raskrivanja biti koje u onom jezičnom za čovjeka biva razumljivo, a time i smisleno. Razmatrajući tako postavljen problem, autor se referira na Martina Heideggera, koji je jezik shvaćao kao »kuću bitka«, a istinu kao *aletheia*, tj. kao razotkrivanje istine bitka i života u mediju jezika. Naime, jezik u tehnosferi svoje prebivalište ima u samo za tehniku razumljivom kibernetičkom sklopu u četvorstvu »informacija – povratna sprega (engl. *feedback*) – kontrola – komunikacija«. Za shvaćanje tvorevine kao sustava samokontrole te pojma samostvaranja ili *autopoesis*-a, potrebno je

»... promijeniti način kojim smo dosad razmatrali 'bit' znanstvenog istraživanja. [...] Posrijedi je sve veća uloga samoorganizacije i slučaja, neodređenosti i otvorenosti samoga sustava.« (Str. 21.)

Uz to, osobitost je medijalnosti na način umreženja nemogućnost razumijevanja funkcije jezika iz teorije jednosmjernе komunikacije, uslijed geometrijski virtualne neodređljivosti mjesta u stvarnosti koja je određena aritmetikom (računanjem brojeva), a ne geometrijom (mjerenje tijela u prostoru). Povratno k čovjeku bliskom načinu propitivanja, ovi aspekti otvaraju pitanje pozicioniranosti stroja u shemi: životinja – čovjek – bog.

Marica Rajković autorica je drugog priloga koji nosi naslov »Stvaralaštvo kao *technē*: središnji problem filozofije suvremenog doba«. Autorica ističe važnost preispitivanja fundamentalnih pojmova filozofije 21. stoljeća, s obzirom na moguće razlike između starogrčkog *τέχνη* i suvremene tehnike, te načina na koje se u kontekstu stvaralaštva »suvremene epohe« odražavaju shvaćanja *poiesis* i *mimesis*. Povijesnim prikazom razumijevanja ovih osnovnih pojmova, od Platona i Aristotela, preko Immanuela Kanta do suprotstavljanja shvaćanja zabilježenom u suvremenim radovima Karla Marxa, Martina Heideggera i Jürgena Habermasa, autorica dopijeva do zaključka kako su suvremeni problemi anticipirani još u antici te da je za rješavanje suvremenih problema stvaralaštva korisno konzultirati i ove izvore, s konačnim

zaključkom o potrebi praktičnog poduzimanja vraćanja upravljanja tehnikom u ruke čovjeka.

Treći prilog, naslova »Umjetničko stvaranje: od Kantova genija do suvremenih kognitivnih znanosti i umjetničkih praksi«, potpisuje Iris Vidmar Jovanović. U njezinom je središtu zanimanja Kantov pojam genija i njegov značaj za umjetničko stvaralaštvo. Iz dobro poznatog razlikovanja mehaničke i lijepe umjetnosti, u kojemu prva ne posjeduje prava umjetnička svojstva, nego slijedi unaprijed zadana pravila, dok potonja izaziva ugodu, autorica izvodi zaključak kako se čini

»... da se genijalnost, kao talent, sastoji u sposobnosti da se iz vlastite prirode, bez vodstva drugih, izrazi vlastita umjetnička vizija koja je specifična po tome što nastaje onda kada imaginacija u svojoj slobodnoj igri pronalazi način za izraziti onaj materijal koji je bitan za spoznavanje, ali kojega sam razum ne može dohvatiti.« (Str. 87.)

Time se umjetničkom stvaralaštvu daje na važnosti i u prepoznavanju njegova kognitivističkog potencijala, što doprinosi razvoju moralnih zajednica i kultura, a što posljedično dovodi do toga da se ne zadržava samo na izaživanju ugodе.

Posljednji je članak prve tematske cjeline zbornika »Pravo slobodne volje: Hegel o stvaranju i vlasništvu« napisao Goran Vranešević. U članku se tematizira Hegelovo shvaćanje postajanja osobe slobodnom, odnosno subjektom, u ekstermalizaciji vlastite volje u stvarima nad kojima se stječe vlasništvo. Time osim tehničkog, povijesnog i estetskog, fenomen stvaralaštva poprima i društveni aspekt.

Druga tematska cjelina zbornika sabire tri članka koji pobliže tematiziraju uzajamnu vezu znanja i stvaralaštva u poglavlje »Logika: pred izazovima stvaralaštva«. Tin Perkov u kraćem prilogu »Logika i stvaralaštvo« propituje utemeljenost ispravnosti stroge suprotstavljenosti umjetničkog i logičkog. U istraživanju »Mogućnost primjene tradicionalnih i suvremenih estetičkih teorija na logičko-matematičke dokaze« Marko Kardum i Sandro Skansi bave se primjenom estetičkih teorija na formalne dokaze logike i matematike. Dževad Zečić u članku »Silogistika Hasana Kafije Prušćaka s gledišta moderne formalne logike« pokazuje na primjeru šesnaestostoljetnog bošnjačkog filozofa koji jezično pripada arapskom stvaralaštvu, da su silogizmi univerzalno u središtu logičkih djela – kako latinskih, tako i arapskih. Temeljem izloženih dokaza autor zaključuje kako logičko stvaralaštvo počiva na jedinstvenim i čvrstim osnovama, dok se razlike nalaze samo u formi izražavanja silogizama pojmovima ili slovima.

»Može se zaključiti da je, bez obzira na dva paralelna toka ili dva jezička izraza ili dva kulturna i civilizacijska kruga, dominirala Aristotelova formalna logika koja je bila osnovni i prevladavajući sadržaj

knjiga iz logike te dosadašnje analize tih djela pokazuju da se radi o jedinstvenoj povijesti logike. Interpretacija Prušćakove silogistike također to potvrđuje.« (Str. 162.)

U trećem se poglavlju »Stvaralaštvo: duhovnost i kultura« nalaze tri priloga. Prvi prilog, u suautorstvu Ivane Knežić i Maje Poljak, naslovljen »Kontemplacija i stvaralaštvo u tomističkim promišljanjima«, polazeći od definiranja pojmova »kontemplacija« i »stvaralaštvo« dolazi se do zaključka o njihovu odnosu. Pritom je kontemplacija objašnjena kao promatranje, razmatranje, odnosno motrenje svojstveno antičkom shvaćanju pojma *θεωρία*. Dodatno je naglašeno da je ovdje zapravo riječ o intelektualnoj djelatnosti, tj. voljnom činu uma. Pojam stvaralaštva, s druge strane, izvodi se preko tomističkog shvaćanja uzrokovanja učinka, pri čemu se božanska moć stvaranja bitka iz ništa naziva stvaranjem, u razlici spram kojega se kod čovjeka prepoznaje sposobnost da tek preoblikuje postojeće, što se poima kao stvaralaštvo.

»Različito od Bogu vlastitoga čina stvaranja koji, savršeno spoznajući sama sebe, stvara sve ni iz čega, umjetničko stvaralaštvo crpi svoje ideje iz materijalnoga svijeta, te ono, što kao inteligibilno u njemu prepoznaje, nastoji izraziti u umjetničkom djelu kroz materiju koju također preuzima iz toga svijeta.« (Str. 187.)

Kako u stvaralaštvu kao preoblikovanju materijalnog uvijek nedostaje adekvatan izraz onog nematerijalnog, umjetničko stvaralaštvo participira u božjem djelovanju, ali ima obilježje nedovršenosti, kao što je to slučaj i kod teorijskog divljenja; zbog čega se, ističu autorice, kontemplativno nastojanje naziva ljubavlju prema mudrosti, a ne mudročću. Umjetnik tu nedovršenost poznaje kao patos, koji je Nikolaj Berdjajev imenovao »tragedijom stvaralaštva«. Na Berdjajeva se referirao i Filip Martin Svibovec u svome članku »Prema čovjeku stvaratelju: model Krista slavnoga i čovječja sloboda za stvaralaštvom«, tematizirajući u glavlini razliku između postmodernoga čovjeka koji nalikuje na sliku Krista patnika, čije je stvaralaštvo omeđeno kulturnim i civilizacijskim barijerama, te čovjeka koji je uzdignut nad svakodnevnim svjetovnim poslom, koji kao stvoritelj novoga nalikuje na sliku Krista slavnoga. Članak »'Mi, umorne duše' – Werner Sombart kao kritičar moderne kulture« Michaela Antolovića posljednji je doprinos duhovno-kulturnom bloku ovoga zbornika. Sombartova kritika u kojoj je sadržan njegov pesimizam spram kulturne dekadencije masovnosti i materijalizma, kao i svijest o duhovnom siromašju kojem tadašnje društvo naginje, zaključuje ovo poglavlje koje geometrijski razmjerno prelazi od duhovnog k onom kulturnom.

Slijede dva priloga iz poglavlja »Stvaralaštvo: jastvo i naracija«. Ana Grgić u svome članku pod naslovom »Narativ i stvaranje jastva: u čemu je privlačnost narativizma?« tematizira mogućnost odgovora na pitanje »Što sam ja?« preko pojma priče u slučaju da jastvo i narativizam dijele intuitivnost i korisnost. U raspletljanju značenja pojmova koji se u svakodnevnom govoru često poistovjećuju, poput: narativa i priče; *ja*, jastva i duše ili svijesti te memorije kroz podvojenost u pojmu pamćenja i sjećanja, autorica objašnjava utemeljenost stava kojeg zastupaju narativisti, »da je moje *ja* isto što i priča o meni« (str. 232). Marin Biondić u članku »Naracija, postmortalna zla i dobrobit života« prikazuje kompleksnost određivanja dobrobiti života s obzirom na moguće pristupe i faktore koje je potrebno razmotriti, želi li se sebestvaralaštvo kroz život pojedinca odrediti kao uspjeh ili neuspjeh. Analiza se bavi taksativnim navođenjem najvažnijih »teorija i njihovog određenja intrinzičnog dobra« (str. 249). Dvije su najzastupljenije teorije, hedonistička i preferencijalistička, pri čemu se prva zadržava na iskustvu ugone i neugode u određenom vremenu, dok druga teorija pridaje važnost ostvarenju najvažnijih planova, ciljeva i želja. Nadalje, autor objašnjava stajalište poznato kao »aditivizam« (sveukupni rezultat cjeloživotne dobrobiti u zbrajanju pozitivnih jedinica i oduzimanju negativnih jedinica dobrobiti), koje dopunjuje »holizam« (utoliko što u obzir uzima strukturu, odnosno oblik naracije koja može biti uzlazna ili progresivna, tj. silazna ili degenerativna). Konačno, autor u svakom određenju dobrobiti nekog života odbacuje valjanost i važnost onoga što se naziva »postmortalnim zlima i dobrima«, uz zaključni komentar:

»Čini mi se da je za procjenu sveukupne cjeloživotne dobrobiti za osobu *x* potrebno dobrobit ograničiti na biološki život osobe *x*, a kao teoriju sadržaja dobrobiti koristiti neki oblik hibridne teorije koja će uključivati subjektivno zadovoljstvo, ugodu i neugodu, jednako tako kao i ostvarenje i neostvarenje najvažnijih želja i ciljeva.« (Str. 258.)

Peto poglavlje, »Književnost: problem stvaralaštva«, donosi filozofijske analize takvog stvaralaštva čovjeka, koje uz to što se može smatrati kulturnim dokumentom, biva korisno i kao neposredna obrazovna građa. Prema kronološkom slijedu, prvi je od tri kapitalna stvaratelja ovog poglavlja William Shakespeare, u prilogu Martine Blečić, »Shakespeareov Jago kao protuprimjer tradicionalnoj definiciji laži«. Na primjerima iz tragedije *Otelo*, te kroz svirepost i manipulatorstvo lika Jaga, autorica predstavlja mogućnost laganja koje komunikacijski »svoju obmanu ne ostvaruje izravnim tvrdnjama nego suptilnim i manipulativnim sugestijama« (str. 293), čime ukazuje na pre-

poznavanje bitnog karaktera laži, istodobno kritizirajući njenu tradicionalnu definiciju. Josip Berdica u članku »Estetika kao izraz etike: uvođenje u istraživanje estetske misli Lava N. Tolstoja« sabire i interpretira ona mjesta iz stvaralaštva ruskog, ali kako autor uvodno ističe, i svjetskog književnika, iz kojih je moguće razvidjeti na koji način se umjetnost da shvaćati kao komunikacijsko sredstvo za izražavanje i odražavanje ideje »Dobra«. Na primjerima iz Tolstojeva stvaralaštva, kao i iz samih članaka o estetici, autor pokazuje filozofijsko prilaženje poimanju dobra kroz prepoznavanje nemogućnosti njegova definiranja, ali i fenomena moći dobra da definira sve ostalo, odnosno da vrijedi kao mjerilo svega ostalog. Nataša Govedić je posljednji prilog poglavlja o književnosti naslovljena »Radikalna pasivnost, rad zastoja i aktivna nemoć stvaralaštva«, dodajući još kontekstualizacijske podnaslove »Kafkine 'štetočine'«. (*Preobražaj, Zamak i Umjetnik u gladovanju*)«. Autorica na primjerima radnji, raspoloženja i likova iz u podnaslovu navedenih književnih djela prikazuje sustavnu pasivnost, koja nema baš nikakvu mogućnost prerastanja u stvaralačku aktualizaciju, u kojoj dominira nakaradnost parazitizma koja u raslojenosti na više razina onemogućuje parazitizmu suprotstavljenom dominantnoj paradigmi beskorisnosti, kao i nesvrhovitosti, da poprimi karakteristike aktualizacijske pobune.

Šesto poglavlje, pod naslovom »Stvaralaštvo: umjetnost, glazba i mediji«, objedinjuje širok pristup temi zbornika, te je ujedno i po broju radova najobimnija cjelina ovog izdanja. Divna Vuksanović i Vlatko Ilić u tekstu »Stvaralaštvo – filozofija – umjetnost – kapitalizam« bave se ekonomskom isplativošću opterećenim suvremenim stvaralaštvom. Na temelju analize, koja obuhvaća fenomen kreativne industrije te u njoj razabire taktike i strategije tehničke i medijske eksploatacije kroz proizvodnju i potrošnju, a ujedno i širenje tržišnog teritorija, autorica i autor zaključuju kako pretjerano inzistiranje na kreativnosti dovodi do neprepoznatljivosti onog stvaralačkog, a što postaje još očitije u slučaju da ono ostaje tek u službi ostvarivanja profita.

»Jer ako sve teži kreativnosti i transformira se u kreativnost, onda se ona, kantovski gledano, ukida kao pojam. Pritom kapitalizam u tim transformacijama ostaje neupitan, a kreativno mišljenje ona ideologija koja ga samo privremeno artikulira i promovira.« (Str. 352.)

Nakon stvaralaštva u službi ekonomskih interesa, Slobodan Sadžakov i Miliivoje Mladenović člankom »Nacizam i umjetnost« tematiziraju mogućnost koegzistencije totalitarizma i umjetnosti, osobito na primjeru nacizma u pogledu njegova ideološkog progovaranja kroz različite medije stvaralaštva, ali i s obzirom

na njegovu cenzuru i suzbijanje umjetničkih pokušaja. Već je u samom uvodu suprotstavljena manipulatorska namjera totalitarizma da uspostavi jednodimenzionalno određenju umjetnosti u mogućnosti slobodnog ostvarivanja prema istini. Nije izostavljen ni podsjetnik na

»... stigmatiziranje i progone umjetnika [...], cenzuru, spaljivanje knjiga, uništavanje slika itd.« (str. 356.)

Osim sustava kontrole i represije, zakonskih regulativa i nadziranja kulture i umjetnosti, s ciljem postizanja njenog »arijevskog« karaktera, autori na primjeru izložbe *Degenerirane umjetnosti* podsjećaju na načine negativnog korištenja umjetnosti, ali u istoj službi totalitarnog režima. Zaključni odlomak govori o slobodi kao važnom karakteru umjetničkog stvaralaštva, koji se obznanio usprkos anticivilizacijskim sklonostima prisutnima u kontekstu ovog povijesnog razdoblja, ali i u drugim takvim pokušajima, prije i poslije.

Slijedi prilog Miroslava Huzjaka, pod naslovom »Probijanje 'četvrtog zida' kao interaktivni postupak suvremenog umjetničkog stvaralaštva«. Iz članka se može iščitati kako autor pod »četvrtim zidom« razumije

»... zamišljenu granicu koja razdvaja svijet mašte u kojemu se odigrava kazališna predstava i svijet realnosti u kojemu se nalaze gledatelji. [...] 'Rušenje četvrtog zida' je pojam za trenutak kada dolazi do neke vrste interaktivnosti između glumaca i publike, recimo kada se glumac obraća publici.« (Str. 377–378.)

Takva se praksa umjetničkog djela, koje je svjesno gledatelja, ostvaruje i u drugim vizualnim umjetnostima, poput Marvelova antiheroja *Deadpoola* i njegova učestala obraćanja gledatelju u filmu, odnosno čitatelju u stripu. U poglavlju članka »Digitalne igre, medijski krajolik i epidemije samoubojstva«, autor tematizira ideju »rušenja četvrtog zida« kroz računalne igre u kontekstu kojih autor ulazi u hiperstvarnost, ali i načine na koje probijanje zida ostavlja radikalne posljedice na primjerima suicida počinjenih zbog utjecaja koje su pojedine igre imale na igrače.

Dušan Milenković autor je članka »Glazbena transkripcija i remiks«, koji ima i podnaslov »Primjena estetike glazbe Stephena Daviesa na promišljanje suvremene elektroničke glazbe«. Referirajući se na rad istaknutog suvremenog estetičara, autor definira pojam glazbene transkripcije.

»Transkribiranje je specifičan oblik muzičke djelatnosti koji je nastao na terenu klasične glazbe, a zasniva se na naknadnom prilagodavanju jedne muzičke kompozicije (prvobitno stvorene za jedan instrument ili grupu instrumenata) da bi se kompozicija mogla izvoditi na drugom instrumentu ili grupi instrumenata.« (Str. 389.)

Članak sadrži i informacije o četiri uloge transkripcije prema američkom estetičaru, a to su: (I) edukacijska u pogledu skladalaštva, (II) kulturno kontekstualna u adaptaciji prema uvjetima slušateljstva; (III) demonstrabilna u službi manifestacije kompozitorskih sposobnosti; te (IV) ona koja se može shvatiti kao estetsko uživanje u djelu ljudskog stvaralaštva. Članak »Filozofska dimenzija pripovjednog sadržaja videoigara – proširena rasprava« Luke Perušića donosi pregled iz izbora videoigara u kojima se pripovjedni sadržaj može okarakterizirati kao filozofijski, koje su još k tome kategorizirane prema stupnju prisutnosti filozofske dimenzije u tri kategorije. Prva kategorija obuhvaća videoigre koje svojim narativom mogu potaknuti igrača na filozofiranje postavljajući ga pred određenu dilemu ili aporiju. U drugu kategoriju spadaju videoigre u kojima je raspoznatljiva namjera da se igrača navede na filozofiranje u laičkom smislu, dok se videoigre treće kategorije za potrebe pripovjednog sadržaja služe stručnom filozofijom. Posebno je razmatran slučaj videoigara koje po svojem ustroju bez filozofske teorije ne bi mogle funkcionirati, čime se otvara pitanje o mogućnosti filozofiranja kroz videoigru.

Posljednje, sedmo poglavlje zbornika, pod naslovom »Stvaralaštvo: odgoj i obrazovanje«, sadrži dva priloga s temama iz filozofije odgoja. Tea Pahić autorica je priloga »Odgoj, roditeljstvo i stvaralaštvo: prilog interdisciplinarnoj raspravi«, u kojemu prikazuje razvoj filozofske misli o odgoju od antičke funkcionalističke paradigme do novovjekovnih začetaka percipiranja svrhe odgoja u samoostvarenju čovjeka. U poglavlju »Povijest ideja o odgoju«, autorica kroz manje cjeline iznosi finije razlikovanje odgojnih koncepcija i pristupa, kroz razdoblja starog vijeka, srednjeg vijeka, renesanse i novovjekovlja, pa sve do suvremenog doba. Drugo poglavlje prema istoj shemati analizira ulogu očeva i majki u odgoju, a što se prema zaključku elaborira kao stvaralačka snaga roditeljstva. Članak zaključno potvrđuje dvojakost stvaralaštva u procesu odgoja, s obzirom na to da se u njemu kao osobe ostvaruju i dijete i roditelji, odnosno rastu i odgojitelj i odgajnik, a time i društvo u cjelini. Tomislav Krznar autor je posljednjeg članka zbornika, čiji prilog s posebnom posvetom tematizira »Problem stvaralaštva u filozofiji Milana Polića«. U četiri desetljeća djelovanja Milana Polića, Krznar razabire stvaralaštvo kao središnji problem, a pitanje odgoja kao općeljudski proces proizvodnja vlastite budućnosti u kojem se sabiru sve misaone i djelatne snage prema ostvarenju i razvitku potencijala za biti čovjekom. Stoga se već u prvom poglavlju u filozofskom oertavanju problema odgoja navodi kako je odgoj mjesto izgradnje slobode

čovjeka i pravednosti društva, a relacijski gledano, i stvaralaštvo intimnih i institucionalnih odnosa; od međuljudskog, preko obiteljskog do društvenog. Preko detaljnijeg prikaza pojedinih disciplina i stupnja važnosti za filozofiju odgoja, članak doprinosi i do Polićeve kritike manipulacije kao prividnog odgoja, čemu se prema zaključku suprotstavlja ideja erosa i stvaralaštva u skrbi za budućnost.

Bernard Špoljarić

Predrag Milidrag

Ustrojstvo stvorenog bića u De ente Tome Akvinskog

**Akademski knjiga – Institut za
filozofiju i društvenu teoriju,
Novi Sad – Beograd 2019.**

Predrag Milidrag u svojoj novoj knjizi *Ustrojstvo stvorenog bića u De ente Tome Akvinskog* čitateljima donosi ponovno aktualnu srednjovjekovnu temu odnosa biti i bitka kako ju je u svojem metafizičkom djelu *O biću i biti (De ente et essentia)* izložio Toma Akvinski. Pored riječi zahvalnosti, popisa kratica te iscrpnog popisa literature, knjiga *Ustrojstvo stvorenog bića u De ente Tome Akvinskog* podijeljena je na osam sadržajnih cjelina. Akvinčevo djelo, ili radije djelce, predstavljeno je kao klasična filozofska rasprava o pitanju stvarnoga bića kao biti, a ne bitka kao takvog. Pored toga, u Akvinčevu se djelcu također vodi rasprava o ostalim ključnim filozofskim idejama, poput: (I) princip pojedinjenja, (II) odbacivanje mnoštvenosti supstancijalnih formi, (III) dvije vrste apstrakcija, (IV) bit promatrana na apsolutan način, (V) pojam *ens commune*, (VI) odbacivanje univerzalnog hilemorfizma i (VII) razumijevanje pojedinjenja anđela. Autor navedene ideje iz *De ente-a* uspoređuje s analognim tvrdnjama iz mnogih drugih Akvinčevih djela, ukazujući time na povezanost i konzistentnost cjelokupne Tomine misli. Akvinčev misaoni doprinos, kojim je u metafiziku unio epohalnu novost, autor pronalazi u tvrdnjama o bitku kao principu zbiljnosti, kao zbiljnosti svih stvari i onom najsavršenijem. Iz tih tvrdnji slijedi određenje Boga kao čistoga bitka identičnoga s vlastitom biti i određenje stvorenih stvari kao stvar-